

Filozófia

A modern tudományok emberképe

1982-ben lengyel és német filozófusok, művészettörténészek és szociológusok bécsi székhellyel létrehozták a dialógus új intézményes keretétül szolgáló „Emberrel Foglalkozó Tudományok Intézet”-ét. Megalapításához az a tudat vezetett, hogy „az intézmények, amelyekben a ma még Európának nevezett szellemi élet szerveződik, éppen a létező választóvonalak miatt mindenütt válságban vannak, és a szellemi cserelehetőségek egyre szűkebbé válása miatt megmerevedés fenyegeti őket”. Az Intézet a választóvonalak föllazítását kívánja szolgálni, egyebek között kollokviumok, konferenciák és előadások szervezésével. Természetes törekvés, hogy ezek anyaga széles körben váljék publikussá. Erre, a magyar közönség számára is fontos föladatra nálunk a Gondolat Kiadó vállalkozott, amikor „A modern tudományok emberképe” címmel megjelentette az 1983-ban Castel Gandolfo-ban, II. János Pál meghívására tartott kollokvium anyagát.

A könyvhöz írt bevezetőjében Almási Miklós „fél-dialógus”-nak nevezi a kötetet, mert főként a vallás szellemiségének képviselői között, amúgy igen jó társaságban, ezúttal — ami a fönt nevezett helyen mégsem lehet oly szokatlan — marxisták nélkül folyt a párbeszéd. Igaz, „a horizont túlságosan zárt keretein túl — ami csökkenti a kötet problémajelző értékét” — elismeri „ennek a -körtárgyak- értelmességét és aktualitását”. Nos, nem a polémia kedvéért, de bizonyos keserőséggel és türelmetlenséggel jellemezzük meg, hogy ebben az országban az elmúlt 40 év alatt igazán volt ideje az egyik félnek álláspontja alapos (és gyakorlati) kifejtésére. Azt már ismerjük jól — vagy ha nem, talán nem a mi hibánk. Eljött azonban az ideje a másik fél meghallgatásának, még mielőtt nemzedékek válnak szellemileg teljesen süketté más csengésű gondolatokat tartalmazó emberi szó meghallgatására.

Márpedig a másik megértése nélkül a saját álláspont sem tisztázható igazán — figyelmeztet Charles Taylor a gyűjtemény egyik, minden tekintetben kiemelkedő írásának szerzője. Az önmagunkról alkotott kép a mások önértelmezésével való, olykor nagyon is perlekedő viszonyban rajzolódik ki a mindannyiunk gondolkodásának és világlátásának rejtőzködő, közös anyanyelvét jelentő (esetünkben: európai) hagyomány erőterében. A kölcsönös egymásra hatásban formálódó identitásvariációk alaptövisét, orgonapontját nevezi Taylor „modern identitás”-nak.

Tanulmányában Taylor a platóni—ágostoni—descartes-i vonalon haladva mutatja ki, miként formálódott a modern identitás három, szerinte középponti jelentőségű részlete. Egyik a belső Én (Selbst) kialakulása, vagyis hogy személyiségünk súlypontja és ezzel erkölcsi erőnk forrása „belül” van (Platón—Ágoston); másik a „distanciált” szubjektum, mely a szubjektivitás további erőteljes hangsúlyozása és az „instrumentális ész” technikai tudásban megjelenő s igazolódó fölényének tudata (Ágoston—Descartes); végül harmadik a „normális élet” igenlése, mely „az egész emberi életet egyrészt a munka és a termelés, másrészt a házasság és a családi élet fogalmaival határozza meg” (Fr. Bacon — reformátorok). A hangsúly-áthelyeződések eredményeként ma súlyos teher és felelősség nehezedik az ember vállára.

A modern ember intellektuális felelősségéről szól Emmanuel Levinas is. Míg Taylor csak írása legvégén futtatja föl gondolatmenetét a transzcendencia irányába, mikor arra utal, hogy az élet igenlése, önmagunk és mások szeretete nem lehetséges Isten létét átfogó emberszeretete mint a humanitás végső értelmessége nélkül, addig Levinas még radikálisabban az emberi megértés új módjának kialakítását, a transzcendencia intelligibilitásának új föl- és elismerését teszi korunk föladatává. Bergson bölcselete alapján annak a gondolkodási módnak átfölmálását sürgeti, melynek klasszikus leírását a husserli fenomenológia nyújtja. Ez a beállítottság, melyet Heidegger is bírált, a tudást valamiféle bekebelezésnek, elsajátításnak, a lét intellektuális meghódításának tartja, s bár szerényen „megértés”-ről beszél, a tudat intencionalitásának diadalát mégis a technikában látja és

ünnepli. Ez a tárgyi gondolkodásmód azonban alkalmatlan a transzcendencia igazi megismerésére, mert annak gondolatát — mielőtt körültekintően megjelenjen — máris immanenciává változtatja: képtelen megőrizni a Mászt a maga Máságában. Levinas problémája nem ismeretlen a teológia számára, melynek éppen az a föladata, hogy kerülmájában úgy beszéljen Istenről, hogy közben — immanenciáját sem sértve — megőrizze szentségét és végtelen fölségét. Embernek ez lehetetlen. Ahhoz, hogy a hitelesség reményével nevezhessük meg, tehessük szavá Istent, tudjuk, előbb neki kellett önmagát Szó-vá tennie a Logosz-ban... Igaz, Levinas erről nem beszél. Ezt csak e recenzió írója gondolta, mikor a tanulmány záró mondatát elolvassa, eltöprengett ezen, azon: „De talán jelzi már eljöveteletét ez a teológia az álmatlanságra, a virrasztásra és a lélek nyugtalan virrasztására ébredésben, még mielőtt a Lét végessége, melyen sebet ütött a Végtelenség, eljutna odáig, hogy egy uralkodni vágyó és ateista Énben, a tudás Énjében gyűljön össze.”

Charles Taylor arra hívta föl a figyelmet, hogy jelenbeni önmagunk ismerete nem nélkülözheti identitásunk összetevőit történelmi eredetének a jelenbe torkolló ismeretét, a múlt tájékozódó föltárását. Nos, az evangélikus Gerhard Ebeling éppen ezt teszi rövid tanulmányában, melyben az ember leggyakrabban hangoztatott meghatározásának — animal rationale — kialakulását és hatástörténetét vizsgálja föl. E definícióban sokáig egyensúlyban volt a két pólus: az animalitas, illetve a rationalitas. Mielőtt azonban a szellemtörténeti föltételek megváltoztak, vagyis az „emberi” kikerült a „kereszténnyé válás kényszerűsége alól”, s az ember szabadon és korlátlanul határozhatta meg önmagát, a hangsúly egyre inkább a rációra helyeződik (Luther például már ebben látja az ember differentia essentialis-át). Ettől kezdve már nem a meghatározás, mint inkább az egyensúlyvesztés hatástörténetéről beszélhetünk. A következmények ellentmondásosak: „Az ember, aki abban látja saját lényegét, hogy a többi teremtmény fölötte áll (...) mindent a ráció anyagává tesz, miközben behatol az alkotás látszólag korlátlan lehetőségeinek világába, de még mélyebbre hatol a pusztítás világába.” A teológus Ebeling hangsúlyozza, hogy az ember racionális lényként való meghatározása még „semmit sem mond arról, miként viszonyul ehhez a rációhoz, hogyan bánik vele”. Ez azonban már nem elvi meghatározás kérdése, hanem az ember történelmi tapasztalatából kivillanó végső távlaté, melynek megrajzolása — lévén az ember történelme üdvörténet — a teológiának is hallatnia kell szavát, a „proprium chris-

tianum” kiemelésével, érvényre juttatván mindazt, „ami a filozófiai antropológiában vagy a humán tudományokban nem érvényesül, legalábbis nem azzal az irányultsággal és határozottsággal, ahogyan az bennünk, Jézus Krisztusba vetett hitünknek köszönhetően jelen van. A Biblia nyelvén szöveve a -bűn- és az -örök élet- fogalmába lehetne ezt sűríteni”.

Az ember önmeghatározásának történeti alakulásáról, az emberi természet fogalmáról ír Robert Spaemann is. A Kant által „pszichológiai”-nak, illetve „pragmatikus”-nak nevezett kétfajta emberismeret dichotómiájának elemzése föltárja az ember önmagával kapcsolatos kettős tapasztalatának — az ember mint természeti lény és az ember mint személy — nehezen összeegyeztethető különbözőségét. Ennek teológiai vonatkozása természet és kegyelem kapcsolataként ismert, melynek újbóli átgondolása éppen századunkban vált rendkívül égetővé. Spaemann írását a teológiai vitához írt jegyzetként is olvashatjuk. A szerző, bár nem idézi, a számunkra elsősorban Karl Rahner teológiájából ismert „öntranszcendencia” gondolatában véli a megoldást, s a dichotómia föloldását a teleológiában látja.

Dichotómiát érzékel Hans-Georg Gadamer is, aki szintén Kantra támaszkodik, amikor „két világ polgárának” mondja az embert. Ő is a történeti folyamatot elemzi, s megállapítja, hogy a feszültség mára kieleződött: „Az egyik oldalról kultúránk hagyományai alakítottak minket, és a görög dialektikára és metafizikára visszavezethető nyelvi-fogalmi formájuknál fogva ezek határozzák meg ön-értésünket. A másik oldalról a modern tapasztalati tudományok átförmálták világunkat és azt, ahogyan ezt a világot értelmezzük. Ez a kettő egymás mellett áll.”

Gadamer úgy látja, a kétféle tudás nem ötvözhető egybe. Vele ellentétben a természettudós Carl Friedrich von Weizsäcker éppenséggel a kvantumelmélet módszerének általánosításában pillantja meg a szintézis megvalósításának lehetőségét. A vita elméleti szinten valószínűleg megoldhatatlan, vigasztalásunkra szolgáljon azonban, hogy mióta ember él e földön, vélhetően mindig e kétféle önismeret feszültségében élt — de élt...

A kötet további tanulmányai a humán tudományok etikai kérdéseivel (René Thom), a történettudományokkal (Emmanuel Le Roy Ladurie és Aleksander Gięystor), valamint a jog emberképével (Ernst-Wolfgang Böckenförde) foglalkoznak. Vallásos tapasztalat és történelmi sors termékeny, egy nemzeti életben tartani képes kapcsolatát mutatja be Lengyelország példáján, igen elgondolkodtató módon, József

Tischner „Remény az igazságkeresés útján”, számunkra már címében is fölhívásnak olvasandó dolgozata.

A kötet címe azt ígérte, hogy megismertet bennünket a modern tudományok emberképével. Nos, mindenesetre adott némi betekintést, s ennyi, úgy vélem, elegendő is. A tudomány ilyen szerény föllépése rendkívül dicséretes és, mi tagadás, manapság igen szokatlan — csöndes ünnepszámba megy. A dolgozatok szerzői, kiknek gondolkodásán jól érezhető Heidegger hatása, bizonyosan azon a véleményen vannak, mint a sorok írója: Valójában nem a tudomány föladata megmondani, ki és mi az ember, hiszen a

tudomány az *ember* tudománya, bizonyos értelemben az ember önkifejezésének egyik módja. Tudományába az ember — a világgal együtt — valamiként önmagát is belemondja. Ezért az ember több, mint tudománya, és az emberről alkotott képnek *része*, nem pedig végső instanciája a tudomány emberképe.

A fegyelmezett tudás, a disciplina sokat mondhat arról, hogy milyen és *mi* az ember. Az igazi kérdést azonban — azt, hogy *ki* az ember — a kis könyvet letéve már kinek-kinek magának kell megválaszolnia... (*Gondolat*)

Gáspár Csaba László

Irodalom

Domahidy Miklós: Könyörtelen évek

A nyugati magyar irodalom hazai befogadása zavarba ejtően felemás. Nem mindig azok kerülnek bemutatásra, akik arra a legérdemesebbek, és ez utóbbiaknak sem mindig legfontosabb műveit ítélik kiadásra érdemesnek a kiadók.

A Domahidy testvérek esetében minden valószínűség szerint az ausztráliai András homályosítja el öccse, a svájci Miklós honi hírét-nevét. Tény, hogy Domahidy András regényei új színfoltot hoztak prózánkba. Hősei a vidéki kisnemeségből szakadnak ki a nagyvilágba, hogy ott makacs elszántsággal újra felépítsék almaiiltatos szabolcs-szatmári udvarházaikat.

A nyugati: a német, a spanyol, a holland, a francia olvasó azonban a Domahidy testvérek fiatalabbikát, Miklóst fedezte fel az elmúlt negyedszázad alatt. Televíziós és hangjátékai, színművei kerültek bemutatásra Nyugat-Európa nagyvárosaiban, és regényeire is felfigyelt a kritika.

Mentségünkre legyen mondva, hogy mindedig csak németül, hollandul, spanyolul, franciául jelentek meg ezek a regények, színdarabok. Az 1985-ös, Pöltenberg Ernő életét feldolgozó „Az osztrák vádlott” Domahidy Miklós első magyarul megjelenő kötete. Feltehetően e könyv fogadtatásának köszönhető, hogy most az író három régebbi regényét is kiadta az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.

A „Könyörtelen évek” sajnos már csak ára miatt is hozzáférhetetlen a magyarországi olvasó számára: a szép, vaskos kötetet a kiadó félszáz svájci frankért (közel kétezer forintért) vesztegeti. A hazai bemutatkozás tehát — mint az elmúlt években bemutatott két tucat nyugati magyar író esetében — megint csak honi kiadókra marad. Csak reménykedhetünk, hogy a berni kiadás nem elodázní, hanem sürgetni, siettetni fogja a hazait.

A három regény — jelenkori történelmünk három fordulópontját eleveníti fel: „A lapítás iskolája” 1945 tétutóján, „A csorba csésze” az 1950-es évek elején, a „Tizenhat zár” 1956 novemberében játszódik. Hőseik átlagemberek: nem tolják tébolyult koruk szekerét, de nem is vetik magukat a kerekék alá. Átvészselők.

De lehetséges-e ez az átvészelés — tisztességesen? Mindhárom történet erre a kérdésre keresi a választ. Az 1945-ös és 1950-es példabeszédek egyértelmű „nem”-e a „Tizenhat zár”-ban elbizonytalanodik: a férfivá érett elbeszélő megismerte az emberi nyomortóság pokolbugyrait, és megtanulta, hogy mi az irgalom.

A végleges választ „Az osztrák vádlott”, Domahidy Miklós negyedik regénye mondja ki. Az egyetlen lehetséges emberi magatartás a helyzet, még akkor is, ha vannak idők, amikor becsületesen kiállni nemcsak egyetlen ügyért lehet. A végső kérdésekre különben sincsenek általános érvényű válaszok, és a válaszadással az ember csak önmagának tartozik.

Német, francia, spanyol, holland kiadásai után esemény ez a második Domahidy-kötet. (*Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*)

Ferdinandy György